

Знання про людину у контексті фундаменталізації змісту освіти

Потреба гуманізувати вітчизняну загальну середню освіту є однією з найбільш нагальних на сьогодні. Розв'язати цю проблему дає змогу фундаменталізація її змісту. Тоді як дегуманізація протистоїть розвитку, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях, фундаменталізація, потребуючи інтеграції гуманітарного і природничого знання, встановлює наступність міжпредметних зв'язків, спрямовується на усвідомлення учнями сутності методології пізнання. На перший погляд, ми ніби схилиємося до думки, що загальну середню освіту, а отже, навчально-виховний процес як такий варто ще більше зробити наукомісткими. Утім, це не так. Йдеться передусім про методологію пізнання, яка уможливить спрямування розрізаних предметних знань на розвиток людини як мети, а не як засобу суспільного поступу.

З огляду на викладене, навчання постає не лише як спосіб здобуття знань і формування умінь та навичок, а й як засіб озброєння школярів методами здобуття нових знань, самостійного набуття вмінь і навичок.

Фундаменталізація змісту освіти передбачає опанування знань з найважливіших базових гуманітарних і природничих дисциплін, засвоєння міжпредметних (а отже, міжнаукових) зв'язків, спрямованість на забезпечення формування цілісної картини світу, вивчення його фундаментальних законів. Зміст освіти має відображати не лише сукупність знань про світ. Він має забезпечити оволодіння школярами науковими і практичними методами аналізу явищ, самостійного мислення і здобуття теоретичних та прикладних знань.

Фундаменталізація змісту освіти сьогодні є нагальною проблемою. У системі вищої освіти щодо цього питання точаться дискусії, проте фундаменталізація набирає сили, щоправда, стосується переважно природничих предметів і математики.

Гонитва за засвоєнням значного обсягу інформації призводить до того, що учні не встигають емоційно пережити зміст знань як здобуток власної культури. За науковими знаннями їм не вдається усвідомити долі людей, які переймалися проблемами людства, прискорюючи його прогрес. Це відчужує знання від особистості учня і водночас гальмує гуманізацію освіти.

Система загальної середньої освіти недостатньо спирається на фундаменталізацію її змісту, хоча у науково-педагогічних колах й обговорюється необхідність рішучого перегляду принципів добору програмового матеріалу з огляду на знання про людину. З цією метою науковці мають вивчати думки суб'єктів навчально-

виховної діяльності – учнів і вчителів. Саме тому Інститут педагогіки НАПН України в особі завідувачів лабораторій уклав близько двох сотень угод про науково-дослідну і науково-методичну співпрацю із загальноосвітніми навчальними закладами країни. Констатувальні зрізи, які проводяться на базі цих експериментальних майданчиків, дають змогу нашим колегам здобувати емпіричні дані, що сприяють просуванню прикладних і фундаментальних досліджень.

У вересні-жовтні минулого року вперше на теренах незалежної України були проведені всеукраїнські опитування одинадцятикласників і вчителів старшої школи з метою отримання валідних (репрезентативних) даних відповідно до спільної програми «На порозі дорослого життя», розробленої і впровадженої науковцями Інституту педагогіки НАПН України та Інституту соціології НАН України. Отримані дані оприлюднені (вільний доступ) на сайтах Інституту педагогіки (<http://www.undip.org.ua/>) і лабораторії дидактики (http://didactics.ucoz.ua/load/doslidzhennja/fajli_opituvannja/2 та <http://didactics.ucoz.ua/load/doslidzhennja/arkhiv/40>).

Серед запропонованих 1066 вчителям України запитань основними були такі:

- Чи відповідають програми з навчальних предметів сучасним досягненням науки, пізнавальним потребам учнів?

- Чи потребують програми з навчальних предметів модернізації відповідно до вимог сучасного суспільства?

- Чого, на Вашу думку, найбільше потребує сучасна школа, щоб якомога успішніше виконувати покладені на неї завдання з навчання, виховання й соціалізації?

- Яким шляхам запобігання перевантаженню учнів надають перевагу вчителі?

Найбільша кількість респондентів викладає у гімназіях, коледжах, ліцеях, спеціалізованих і загальноосвітніх школах мови (українську, російську, англійську та ін.). На одного вчителя середньостатистично припадає викладання 1,5 предмета.

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи відповідають програми з навчальних предметів сучасним досягненням науки?» такий: 80% учителів основ економіки і медико-санітарної підготовки вважають, що програми відповідають сучасним досягненням науки. Так само вважають: 77% учителів біології, 75% – астрономії, 73% – географії, 73% – української літератури, по 72% – зарубіжної літератури та української мови, 71% – інформатики, по 70% – геометрії, фізики, хімії, алгебри, 66% – іноземних мов, 65% – всесвітньої історії, 64% – технологій (трудового навчання), 63% викладачів фізичної культури і 62% учителів історії України.

Отже, ми пересвідчилися, що програми з таких предметів, як «Історія України», «Фізична культура», «Технології», «Всесвітня історія», «Іноземна мова», найменше, порівняно з іншими предметами, відповідають сучасним досягненням науки.

Ми спробували також дізнатися, програми з яких навчальних предметів не відповідають пізнавальним потребам старшокласників. 36% учителів алгебри і 34% учителів геометрії вважають, що програми саме з їхніх предметів не задовольняють потреби одинадцятикласників. Такої самої думки дотримуються по 28% учителів всесвітньої історії та астрономії, по 27% – історії України та інформатики, по 26% – хімії та іноземних мов, 25% -медико-санітарної підготовки, по 24% – біології та української літератури, 23% – фізики, 21% – української мови, 19% – технологій (трудового навчання), 18% – зарубіжної літератури, 14% – основ економіки, по 10% учителів фізичної культури та географії.

Отже, серед програм, які найбільше відповідають пізнавальним потребам учнів, – програми з географії, фізичної культури, основ економіки, зарубіжної літератури, технологій.

Як бачимо, програми з таких предметів, як «Технології» та «Фізична культура», з одного боку, найменше відповідають сучасним досягненням науки, а з іншого, найбільше відповідають пізнавальним потребам учнів. Щоб адекватно описати суть таких суперечностей, дослідження необхідно поглибити, проте загалом простежується тенденція до певних невідповідностей окремих програм запитам тих, хто за ними навчається.

Науковці і педагоги-практики давно помітили, що не тільки деякі програми переобтяжені навчальним матеріалом, засвоєння якого учнями є обов'язковим, але й окремі підручники містять «зайві» знання. Поняття «зайві» ми інтерпретуватимемо лише з огляду на думки опитаних, тобто вважатимемо, що «зайві» – це надлишкові, такі, що «розпорошують» засвоєне, «децентрують» основний зміст, «деметодологізують» уміння і навички учнів самонавчатися, самовиховуватися, самовдосконалюватися. Про це написали в анкетах самі вчителі.

Майже 64% опитаних вважають, що проблема перевантаження учнів є ознакою сучасної української школи. А також висловлюють пропозиції скоротити обсяги вивчення хімії, фізики, біології і ввести предмети, пов'язані з життям, – психологію, філософію – на рівні забезпечення фундаменталізації знань, що здобуваються.

Що саме запобігатиме перевантаженню учнів? На це запитання ми отримали від учителів вісім варіантів відповідей. На їхню думку, варто передусім: 1) реорганізувати навчальний процес на засадах профільності; 2) надати перевагу заняттям у малих групах за інтересами; 3) скоротити обсяг обов'язкового змісту знань; 4) надати перевагу самоосвіті учнів за періодичного консультування з учителями; 5) ущільнити зміст програмових знань за рахунок міжпредметної інтеграції; 6) зменшити сумарну щотижневу кількість уроків; 7) збільшити кількість занять, пов'язаних зі спортом, мистецтвом; 8) надати перевагу дистанційній освіті.

Проаналізувавши «відкриті» відповіді, ми систематизували їх за спільними ознаками. Одна з них – шляхи запобігання перевантаженню учнів. Тут на перше місце вчителі висунули необхідність: а) розвивати в учителів методичні навички, яких катастрофічно не вистачає: через певний час надавати їм можливість набувати досвіду

в інших навчальних закладах з відривом від основного навчально-виховного процесу зі збереженням зарплати; б) переглянути програми, зменшивши варіативні складові та вилучивши «зайві» предмети; в) збільшити кількість навчальних годин на закріплення вивченого матеріалу, взаємоузгодити політехнічну та гуманітарну складові освіти, використовувати інноваційні технології і комп'ютерні програми. Цитуємо «живі» думки учителів:

- програми і підручники містять багато відомостей і тем, а тому знання з навчальних предметів не достатньо засвоюються, не запам'ятовуються учнями, тож і не використовуються більшістю дітей;
- учні одержують занадто багато інформації, яка їм не потрібна ні в подальшому житті, ні в майбутній професії;
- учитель займається передусім не розвитком дітей, а тим, що передає їм значний обсяг інформації (згідно з навчальними програмами);
- у зв'язку з великим обсягом матеріалу, його неякісним викладом у деяких підручниках, низькою мотивацією в навчанні учнів немає системності в їхніх знаннях;
- базові поняття, основу необхідно давати повільно, наполегливо і тривалий час;
- деякі теми певних підручників не відповідають віку дітей, викладені складною науковою мовою, не сприяють найголовнішому – духовному зростанню, що дає змогу дитині бути чесною, порядною, освіченою людиною;
- одні й ті самі теми вивчаються в різних навчальних курсах у різні роки;
- школа з 7-8-го класу має бути справжньою профільною – аж до 11-го, лише за таких умов може йтися про формування справжнього майбутнього фахівця у певній галузі діяльності;
- середня освіта відірвана від вищої освіти, а вища відірвана від життєвих реалій;
- необхідно надавати перевагу вузькопрофільним дисциплінам, які обиратиме сам учень;
- багато учнів узагалі не хочуть вчитися нічого й ніколи, а провину за це покладають на вчителів, а не на себе;
- запровадивши профілізацію старшої школи, українські ЗНЗ ще й сьогодні не готові до якісного втілення задуманого;
- учні не готові до самостійного життя в суспільстві, у них немає ніякого фаху, до того ж освіта, здобута у ЗНЗ, здебільшого не дає змоги працевлаштуватися;
- учні 10-11-х класів вивчають багато «непотрібних» предметів, тобто таких, що не відповідають їхнім потребам для майбутнього професійного зростання, а лише забирають час, закінчують школу вони з певним обсягом знань з одних предметів, а подають документи до ВНЗ, де вимагаються знання з інших;

- учні перевантажені, а нестабільність освітніх стандартів впливає на якість викладання предметів учителями і, відповідно, на рівень засвоєння знань учнями;
- варто більше звертати увагу на підготовку учнів до життя в соціумі, формуючи компетентності у сферах комунікації, психології особистості, безпеки життєдіяльності, професійного самовизначення, відновити спецкурс «Етика сімейного життя»;
- освіті не вистачає гармонії з внутрішнім світом дитини, духовності, немає стійкої стратегії у вихованні в учнів моральних якостей, почуття патріотизму;
- школа має орієнтуватися на майбутнє, й діти повинні розвиватися всебічно, тобто здобувати знання не тільки в межах програм, а бути інтелектуально розвиненими. Це залежить і від школи, і від сім'ї. Водночас треба орієнтуватися на швидкозмінний навколишній світ і пристосовуватися до нових умов розвитку економіки, соціального середовища, і з огляду на це перебудовувати освіту.

Ураховуючи думку теоретиків і суб'єктів навчально-виховного процесу щодо необхідності кардинальних змін у змісті освіти, ми наголошуємо на актуальності фундаменталізації змісту освіти у старшій школі, яка зумовлює гуманізацію процесу навчання, оскільки учні звільняються від перевантажень навчальною інформацією та отримують можливість для творчого саморозвитку.

Отже, людина – це різнопланове явище. Її дослідження повинно мати цілісний характер. Саме тому однією з основних методологічних концепцій, що застосовують для вивчення людини, є концепція системного підходу. Вона відображає системність світоустрою. Відповідно до цієї концепції будь-яка система існує тому, що існує системоутворювальний чинник. У системі наук, що вивчають людину, таким фактором є сама людина, і вивчати її необхідно у всьому розмаїтті явищ і зв'язків із зовнішнім світом. Лише за таких умов можливо отримати цілісне уявлення про людину і закономірності її соціального і біологічного розвитку.

*Г. О. Васьківська,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник*